

ВИСОКОКОНФЛІКТНЕ РОЗЛУЧЕННЯ ТА ФЕНОМЕН ДОМАШНЬОГО НАСИЛЛЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Сліпець Олена,

*старший науковий співробітник Полтавського відділення
Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України*

Уведення до Кримінального кодексу України статті 126-1 «Домашнє насильство» [1] поставило перед судовими експертами нові завдання через наявність у диспозиції цієї статті понять, які мають психологічний зміст: «насильство», «психологічні страждання», «емоційна залежність». Сьогодні практика призначення й проведення судово-психологічних експертиз щодо дорослих потерпілих у цій категорії справ є усталеною, у більшості випадків основним фокусом уваги судових експертів-психологів є встановлення наявності або відсутності внаслідок поведінки кривдника негативних наслідків для потерпілого: психічних страждань та/або емоційної залежності.

Кримінальні провадження за фактами домашнього насильства щодо дітей, як свідчать відомості, надані Офісом Генерального прокурора, реєструють значно рідше, ніж щодо дорослих [2]. На нашу думку, це не відображає реальний стан справ про випадки учинення домашнього насильства щодо дітей, адже вони є однією з найбільш уразливих груп населення, часто є очевидцями насилля щодо близьких, а це є психотравмувальною подією [3]. Порівняно невелика кількість кримінальних проваджень, розпочатих за фактами домашнього насильства щодо дітей, має низку причин: сім'я – доволі закрита система, а дитина через вікові особливості її психічного розвитку й соціального статусу, часто обмежена в способах повідомлення про свою проблемну ситуацію або неспроможна ідентифікувати своє становище як насилля, не знаючи інших, ніж у своїй родині, умов виховання.

Поміж ситуацій, коли діти стають об'єктами фізичного, сексуального, економічного насилля в родинях, нашу увагу привернули випадки висококонфліктних розлучень, у яких існує суперечка щодо місця проживання дитини, усунення перешкод для спілкування з дитиною того з батьків, який проживає окремо. За таких обставин один із колишніх партнерів зосереджується на захисті своїх інтересів (помста, боротьба за статок тощо), перетворює на один із інструментів боротьби дитину. Той із батьків, із яким лишилася дитина (або який її утримує), ізолює її від іншого (або, значною мірою, від соціуму), ігнорує або затягує рішення органів опіки та піклування, використовує

свої процесуальні права в цивільній суперечці для затягування розгляду справи, ухиляється від виконання рішень суду, створює в дитини негативний образ того з батьків, який живе окремо. Результатом таких дій одного з батьків є небажання дитини спілкуватися з іншим, руйнація емоційного зв'язку, який раніше існував між дитиною і батьком / матір'ю та прихильність до того з батьків, із ким дитина проживає, надвисока чутливість до його / її поведінки й реакцій.

Нині, згідно із Сімейним кодексом, під час вирішення суперечки щодо участі у вихованні дитини одного з батьків, щодо місця проживання дитини, одним із вагомих чинників, що мають бути враховані судом, є «особиста прихильність дитини до кожного з них» [4]. Відповідно, часто ініціатори судово-психологічних експертиз ставлять експертові запитання щодо прихильності дитини до когось із батьків. За таких обставин висновок психолога або експерта-психолога про прихильність дитини до того із батьків, з ким вона проживає, може стати підґрунтям судового рішення, яке стане непереборною перепорою для відновлення зв'язку дитини із батьком / матір'ю.

З огляду на сказане вище, складно заперечити позицію А. Козлової щодо того, що поняття «прихильність» не відображає суттєвих ознак стосунків між дитиною й батьками, які мають стати підґрунтям для прояснення інтересів дитини. Згідно з позицією дослідниці, явищем, яке треба встановити для винесення рішення відповідно до інтересів дитини, є тип прив'язаності: безпечної, амбівалентної, унікаючої або дезорганізуючої. Воно відображає не просто емоційне ставлення дитини, а й ознаки поведінки батька або матері, що сформували його, й підстави для прогнозу майбутнього розвитку подій [5].

Повертаючись до нашого досвіду виконання судово-психологічних експертиз, призначених під час судового розгляду сімейних суперечок щодо порядку участі батьків у вихованні дитини, наголошуємо на необхідності розрізняти дезорганізовану прив'язаність, тобто обставини, коли дитина не мала досвіду безпечної прив'язаності до когось із батьків, і обставини, коли до розриву між батьками дитина мала досвід безпечної прив'язаності, яка змінилася на виражене негативне ставлення дитини до того з батьків, хто проживає окремо. Дитина за таких умов має порушення розвитку (найчастіше в емоційно-вольовій та особистісній сферах) та комунікативних компетенцій.

Наші спостереження співвідносні як з позицією вітчизняних науковців та практиків [5, 6], так і з результатами досліджень науковців інших країн світу. Існування подібних проблемних сімейних обставин є предметом наукового й практичного інтересу упродовж кількох років. Їм дав назву Ричард Гарднер, увівши в науковий обіг і практику

поняття «відчуження батьків» для позначення явища, коли дитина під впливом одного з батьків («алієнтатора») ненавидить іншого, якого раніше любила, за умови, що останній своєю поведінкою не сформував такого ставлення.

Ken Lewis [7] і Jennifer J. Harman, William Bernet та Josef Harman [8] описують батьківське відчуження як стратегію, коли один із батьків («бажаний») умисно транслює дитині невиправданий негатив щодо іншого з метою зашкодити відносинам між дитиною і другим із батьків. В результаті дитина стає надміру ворожою до одного з батьків.

Ознаками (за зазначеними вище авторами) існування батьківського відчуження є безапеляційна ненависть дитини до того з батьків, якого відчужують, категоричне його відкидання, відсутність амбівалентності в почуттях; нездатність бачити добро, джерелом якого був той із батьків, якого відчужують; використання дитиною в мовленні слів і зворотів відчужувача; значна кількість переконань, установок дитини, тотожних переконанням і установкам відчужувача; нераціональність переконань дитини; причини негативного ставлення і дій дитини щодо того з батьків, якого відчужують не в безпосередньому досвіді, а у розповідях інших; відсутність у дитини усвідомленого відчуття, що вона чинить недобре щодо до того з батьків, якого відчужують; відчужувач висловлюється гостро негативно щодо відчужуваного; феномен «незалежного мислення», коли дитина заперечує вплив негативних почуттів до того з батьків, якого відчужують; за неагресивної загалом поведінки дитини виникнення у неї емоції ненависті за умови згадки про того з батьків, якого відчужують [7, 8].

Найбільш очевидними наслідками відчуження є різко негативне ставлення дитини до одного з батьків та прихильне до іншого [7, 8]. На нашу думку, до того з батьків, який здійснює відчуження, формується невротична прив'язаність. Така ситуація впливає негативно і на того з батьків, кого відчужують, і на дитину. Спектр негативних наслідків відчуження одного з батьків для дитини широкий, охоплює сферу особистості (зниження самооцінки, самоповаги), емоційно-вольової сфери (ускладнення формування навичок контролю імпульсів), поведінки й адаптації (проблеми з навчанням, делінквентна поведінка), порушення у сфері побудови стосунків з іншими людьми, тривожність, депресивні епізоди, схильність до аддикцій [7, 8].

Отже, наші спостереження й звернення до результатів досліджень науковців дають змогу дійти висновку, що в обставинах висококонфліктних розлучень, коли один із батьків перешкоджає стосункам дитини зі своїм колишнім партнером і формує щодо нього в дитини негативні установки, є явищем так званого синдрому відчуження одного з батьків. Відчуження одного з батьків – форма

психічного насилля щодо дитини з огляду на формування невротичної прив'язаності (емоційної залежності) від одного з батьків і руйнування стосунків з іншим. Наслідки відчуження одного з батьків несе психічні страждання дитині, розвиток якої зазнає психотравмувального ураження. Ці явища, а саме: емоційна залежність; психотравмувальний вплив; психічні страждання є психологічними підставами для встановлення фактів, передбачених ст. 126-1 Кримінального кодексу України [1], отже, можуть бути досліджені експертом під час судової психологічної експертизи для допомоги в розслідуванні кримінального провадження, розпочатого за фактами домашнього насилля.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.08.2024).
2. Вебсайт Офісу генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 11.08.2024).
3. Довідник діагностичних критеріїв DSM-5 від Американської психіатричної асоціації / пер. з англ. О. Лисак, М. Прокопович; наук. ред. В. Горбунової, Л. Засекої, О. Плевачук. Львів, 2023. 536 с.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III (зі змін. та допов.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
5. Козлова А. Г. Вплив на дитину судового процесу у випадку висококонфліктних розлучень батьків. *Габітус*. 2023. Вип. 49. С. 187–192. DOI: 10.32782/2663-5208 (дата звернення: 01.08.2024).
6. К. Радзівіл. Відчуження дитиною одного з батьків як психологічний феномен: науково-теоретичне обґрунтування. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Вип. 11. С. 167–172. DOI: 10.30970/PS.2021.11.21 (дата звернення: 13.08.2024).
7. Lewis K. Parental Alienation Can Be Emotional Child Abuse. URL: https://www.ncsc.org/_data/assets/pdf_file/0014/42152/parental_alienation_Lewis.pdf (дата звернення: 01.08.2024).
8. Harman Jennifer J., Bernet W., Harman J. Parental Alienation : The Blossoming of a Field of Study. DOI: 10.1177/0963721419827271 (дата звернення: 01.08.2024).